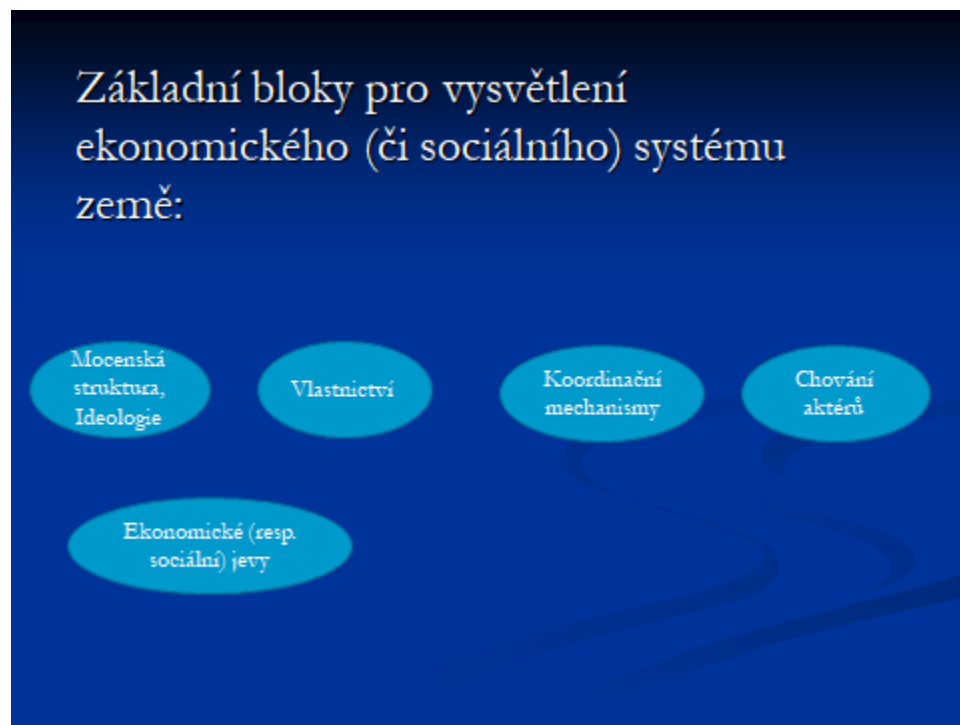


# Ekonomické systémy

Ekonomický systém v dané zemi souvisí s jejím systémem společenským a politickým. [János Kornai](#) ve své knize „The Socialist System“ vysvětluje tento systém a jeho důsledky pomocí pěti základních bloků. Jeho způsob se dá aplikovat na každý ekonomický systém.



## Kapitalistický ekonomický systém

Kapitalismus dnes není stejný jako liberální kapitalismus v 19. století. Pro pochopení současného kapitalismu je ale třeba vyjít z liberálního kapitalismu. Velmi kompaktně popsal liberální kapitalismus [Ludwig von Mises](#) ve své knize „Liberalismus“. Požadovanou mocenskou strukturou je demokracie. Zdůvodnění není ideologické, ale ekonomické. Jen demokracie umožňuje nevyvolávání válek. Války snižují blahobyt, a ten je jediným cílem, který je z hlediska občanů nerozporný. Ideologií je: svoboda individua a „laissez faire“ (vládo, nech nás jednat), a to i mimo rámec státu; tj. obchodní i migrační bariéry stavěné vládami mezi státy jsou škodlivé. Liberalismus ale není anarchismus: nezastupitelnou rolí vlády je ochrana dodržování soukromých smluv. Základní formou

vlastnictví je soukromé vlastnictví výrobních prostředků i spotřebních předmětů. Mechanismem koordinujícím jednotlivé aktéry je trh. Chování aktérů vychází z toho, že sledují svůj soukromý zájem.

Tyto čtyři bloky charakterizují kapitalistický ekonomický systém a vyvíjely se po staletí paralelně. Nedá se určit příčinná souvislost mezi jednotlivými bloky (šlo to od trhu ke svobodě či od svobody k trhu?). Jejich důsledkem jsou ekonomické a společenské jevy, např.:

- Efektivita ve výrobě: Vyrábí se to, co spotřebitelé preferují, výrobní faktory jsou využívány optimálně, ekonomika je na [hranici výrobních možností](#).
- „Kreativní destrukce“ ([creative destruction](#)): inovační aktivita jsou tomto systému nutné pro přežití podnikatelů, hranice výrobních možností se neustále posunuje.
- Diferenciace bohatství a příjmů: v kapitalistické soutěži přirozeně dochází k diferenciaci (viz. model v Netlogo: Wealth Distribution).
- A další.

Ludwig von Mises je jedním z hlavních představitelů [Rakouské školy](#). Jeho kniha „Lidské jednání“ obsahuje např.:

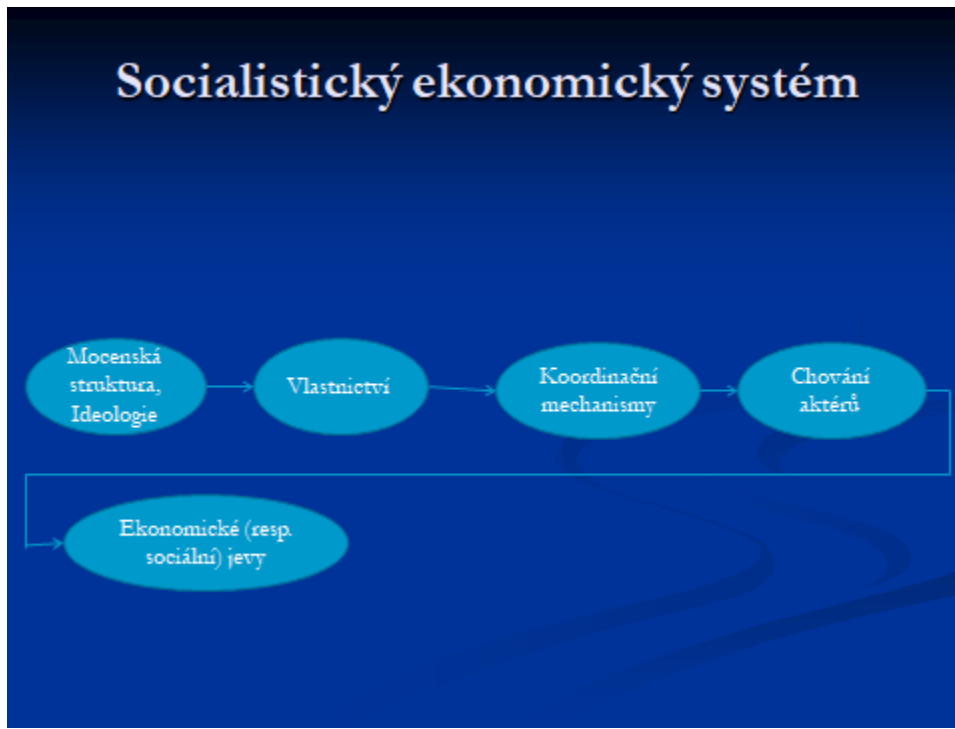
- Návrh jiného členění společenských věd než je dnes obvyklé: na historii, praxeologii a v jejím rámci katalaxii. Společenské vědy vysvětlující minulost patří do historie. Lidské jednání je vždy obráceno do budoucnosti a věda pro jeho zkoumání se nazývá praxeologie (společná pro všechny společensko-vědní oblasti). Věda pro zkoumání lidského jednání na trhu se jmenuje katalaxie. Její definice neodpovídá ani definici ekonomie založené na předmětu zkoumání ani na definici založené na metodě, i když má s nimi určité styčné body.
- Dynamické chápání trhu: model trhu znázorněný v diagramu nabídka – poptávka je chybný, protože je statický (předpoklad ceteris paribus je zavádějící). Situace na trhu se neustále mění, zejména kvůli podnikatelským aktivitám neustále přinášejícím inovace. Podnikatel neustále kalkuluje, co mu v budoucnu může přinést zisk a podle toho mění své aktivity. Neustále se akumuluje kapitál, tj. bohatství vytvořené v minulosti, což také mění podnikatelské

prostředí a musí být při kalkulaci bráno v úvahu. Pánem je spotřebitel, jehož budoucí preference podnikatel při kalkulaci odhaduje.

- Jasně vymezení liberalismus proti totalitarismu, explicitně proti komunistickému a národně-socialistickému.
- Teoretickou argumentaci proti socialismu (společenské vlastnictví výrobních prostředků, byrokratický koordinační mechanismus): využívá přitom rozbor podnikatelské ekonomické kalkulace rakouské školy (další důležitý účastník diskuse probíhající několik desetiletí v první půlce 20. století byl [Friedrich von Hayek](#)) a zdůvodňuje, že ekonomická kalkulace za socialismu není možná.

Současný kapitalismus získává některé rysy socialistického ekonomického systému, stát se čím dál více vměšuje do všech záležitostí občanů. Tento vývoj může být chápán jako konstruovaný a pozitivní (sociální demokracie), konstruovaný a negativní (libertarianismus), nevyhnutelný a pozitivní (středoví marxisté) či nevyhnutelný a negativní (Joseph Alois Schumpeter).

# Socialistický ekonomický systém



Mocenskou strukturou je diktatura proletariátu vedeného komunistickou stranou. Ideologii je marxistický světový názor, který můžeme stručně charakterizovat takto:

- Veškeré dějiny byly dějinami třídních bojů. Jednotlivé socio-ekonomické formace jsou charakterizovány tím, jaký je nejdůležitější výrobní faktor. V otrokářské společnosti jsou to otroci, ve feudální půda a v kapitalistické kapitál. Třídy jsou definovány vztahem k nejdůležitějšímu výrobnímu faktoru. Existence tříd vede k vykořisťování ovládané třídy vládnoucí třídou, která nejdůležitější výrobní faktor vlastní. (Zde [Karl Marx \(1818 – 1883\)](#) navazuje na [Pierre Josepha Proudhona \(1809 – 1865\)](#).)
- Směr dějinného vývoje je dán, vývoj po kapitalismu nutně vede k beztrádnímu komunismu, ve kterém bude odstraněno vykořisťování. Nemá smysl tomuto nutnému vývoji odporovat. Pro odstranění tříd je nutné zespolečenštění výrobních prostředků. Socialismus je přechodné období mezi kapitalismem a komunismem, ve kterém musí diktatura proletariátu zlomit odpor kapitalistů – vykořisťovatelské třídy v kapitalismu. Všechny prostředky, které tato diktatura používá, jsou morální,

protože pomáhají přechodu k vyššímu společenskému řádu. (Zde Marx (1818 – 1883) navazuje na [Georga Wilhelma Friedricha Hegela \(1770 – 1831\)](#) a [Ludwiga Feuerbacha \(1804 – 1872\)](#).)

- Hodnota zboží je dána společensky nutnou prací na jeho výrobu. Kapitalisté akumulovali kapitál tím, že si присvojovali část hodnoty vytvořené dělníky. To je další důvod, proč je spravedlivé, aby kapitál přešel ze soukromých rukou do veřejného vlastnictví. (Zde Marx navazuje na klasického politického ekonoma [Davida Ricarda \(1772 – 1823\)](#) a jeho pracovní teorii hodnoty.)

Základní formou vlastnictví je společenské vlastnictví výrobních prostředků. Základním koordinačním mechanismem je byrokratická koordinace, v ekonomice pomocí příkazového centrálního plánování. Trh, který by alokoval výrobní faktory tak, aby byly maximálně uspokojovány preference spotřebitele neexistuje, neexistují ani tržní ceny. Centrální plánování vychází z preferencí centrálního plánovače (komunistické strany, diktátora), ty jsou ovšem mediálně prodávány jako společenské preference. Tzv. „[nomenklaturní systém](#)“ zajišťuje totalitární (tj. ve všech oblastech života) ovládnutí celé společnosti komunistickou stranou. K chování aktérů: diktátor se po převzetí moci snaží motivovat morálně; místo soukromých cílů se mají sledovat vyšší společenské cíle (tj. cíle diktátora demagogicky maskované jako společenské cíle). Jako základní motivace ale převládne strach.

Tyto čtyři bloky charakterizují socialistický ekonomický systém a je v nich logická časová následnost mezi bloky. Na počátku socialistického systému je vždy převzetí moci komunistickou stranou a nahrazení stávající ideologie marxistickou ideologií, pak následuje nacionalizace výrobních prostředků, odstranění trhu, zavedení byrokratické koordinace a příkazového centrálního plánování. Důsledkem jsou ekonomické a společenské jevy, např.:

- Neefektivita ve výrobě – příkazové centrální plánování funguje špatně. Výroba není zaměřena na uspokojování preferencí spotřebitele, ale na plnění plánu. Plýtvá se výrobními prostředky.
- „Kreativní destrukce“, tj. inovační aktivita neprobíhá, dochází k technickému zaostávání za kapitalistickými státy.
- Nedostatek, fronty skoro na všechno.

- Právo a povinnost pracovat – neexistuje otevřená nezaměstnanost, zaměstnanci ovšem často nemají co dělat (tzv. skrytá nezaměstnanost)
- Diferenciace ve společnosti: „Všichni jsou si rovni, ovšem někteří jsou si rovnější.“ (citát z George Orwell: [Farma zvířat](#))
- A další.

## Reformy socialistického systému

Vzhledem k problémům socialistických ekonomik prakticky ve všech zemích v různých obdobích probíhaly reformy systému směřující k využívání tržního mechanismu. Ne ve všech socialistických zemích byl přechod k socialismu proveden důsledně, v některých zůstal malý podíl soukromých firem koordinovaných omezeným trhem a obchodujících za tržní ceny, čili určité zkušenosti s trhem – někde větší, někde menší – byly. Historická zkušenost z těchto reforem ale ukázala, že soukromý sektor, trh a tržní ceny vždy zůstaly v socialistických ekonomikách cizorodým prvkem problémy spíše prohlubujícím a v 80. letech minulého století převládl názor, že socialistický systém je nereformovatelný, že cestou pro další vývoj je jeho transformace zpět na kapitalismus, čili zásadní změny v prvních dvou blocích.

Příkladem reformního pokusu může být [Pražské jaro](#) v roce 1968, které skončilo okupací armád „spřátelených států“.

## Transformace socialistického systému na kapitalistický systém

Základní transformační úlohou bylo přejít od diktatury k demokracii, od totalitarismu k liberalismu a od převažujícího společenského vlastnictví výrobních prostředků k soukromému vlastnictví – tj. privatizace. Demokracie byla chápána jako systém, ve kterém více stran soutěží o hlasy voličů. Přestože do roku 1989 existovalo v ČR více stran, do voleb šli vždy tzv. kandidáti národní fronty, kteří byli schváleni komunistickou stranou – soutěž tedy neexistovala. Totalitarismus znamenal, že se stát vměšoval prakticky do

všech záležitostí občanů. V liberálním systému se stát snaží vměšování minimalizovat.

Pro transformaci systému musí být příznivé mezinárodní podmínky („perestrojka“ a „glasnost“ v SSSR za [M. Gorbačova](#)). Ty v období Pražského jara v roce 1968 nebyly (tvrdá linie [Brežněva](#)). Dále je nutná podpora obyvatelstva. Tyto dvě podmínky otvírají okno pro leadery, kteří změnu realizují (leadři se v různých zemích rekrutovali z různých prostředí – v Československu disidenti, v Polsku odboráři, v Maďarsku environmentalisté..).

Existovaly dvě základní transformační strategie, které soutěžily o politickou podporu:

- Gradualismus: před privatizací je třeba produktivitu státních firem zvýšit jejich restrukturalizací a pak je postupně privatizovat standardními způsoby – např. prodejem.
- Šoková terapie: řízení státních firem očekávajících privatizaci (a tedy i jejich restrukturalizace) je nemožné. Je třeba co nejrychleji privatizovat a restrukturalizaci nechat až novým soukromým vlastníkům. Vzhledem k objemu privatizovaných firem je kromě standardních metod (např. prodeje, [restituce](#)) nutné využít i nestandardní metody, např. kupónovou privatizaci.

Před přijetím politického rozhodnutí se mimo jiné diskutovala doporučení tzv. [Washingtonského konsenzu](#). Zastánci šokové terapie využili (až zneužili) ve své argumentaci [Coasův teorem](#) – hodně zavádějícím způsobem tvrdili, že stačí jen rychle najít nové soukromé vlastníky, pak se trh postará o to, aby celkový výsledek byl efektivní. Kritici šokové terapie poukazovali na to, že při existenci transakčních nákladů a asymetrické informace tomu tak není. V Československu získala nakonec politickou podporu šoková terapie a většina obyvatelstva se zapojila do kupónové privatizace.

### [Kupónová privatizace](#)

Základní fakta:

- Státní firmy byly transformovány do akciových společností.
- 1664 akciových společností bylo úplně či částečně privatizováno ve dvou vlnách od 1991 do 1995.
- První vlna proběhla na „federální úrovni“, druhá po rozpadu Československa pouze v České republice.

- V roce 1995 bylo v České republice 6 mil. akcionářů. Kupónová privatizace měla i vzdělávací efekt – zlepšila znalost občanů o formách vlastnictví, finančních zprostředkovatelích (např. investiční fondy, kterých vzniklo cca 400) a finančních instrumentech (např. akcie), se kterými neměli předtím žádné zkušenosti.
- Pomohla vytvořit kapitálový trh. Vznikla [Burza cenných papírů Praha](#).
- Úspěšně využila dematerializovanou formu akcií – evidence byla elektronická, což bylo na počátku 90. let obdivuhodné.

#### Kritika:

- Neexistuje evidence o divokých formách privatizace, tj. o tom, kolik státního majetku „se vytunelovalo“ během tzv. předprivatizační agónie.
- Vytvoření nového právního prostředí - v ekonomickém žargonu formálních institucí - se opožďovalo za potřebami ekonomiky. Proběhla řada majetkových přesunů, které by v normálním právním prostředí byly nezákonné.
- Tržní ekonomika spočívá na etickém chování aktérů na trhu - v ekonomickém žargonu na neformálních institucích. Rychlá privatizace bez jasných pravidel neučí aktéry na trhu etickému chování, což má dlouhodobý dopad na stav neformálních institucí a na rozvoj ekonomiky.

#### Mechanismus:

- Každý občan si mohl koupit za 1000 CZK voucher, specializované peníze – investiční body – použitelné jen pro nákup akcií privatizovaných firem.
- Státní agentura „Centrum pro kupónovou privatizaci (CKP)“ byla „tvůrcem trhu“.
- První vlna měla 5 kol, druhá 6 kol.
- CKP stanovilo v každém kole cenu akcií privatizovaných firem v investičních bodech.
- Akcie firem, ve kterých byla poptávka nižší než nabídka byly prodány.
- Akcie firem, ve kterých byla poptávka vyšší než nabídka nebyly prodány a CKP případně zvýšilo v dalším kole cenu akcií.

Podobný mechanismus běžně používají tvůrci trhu při tzv. primárních emisích akcií. Brouzdejte chvílku na stránkách [Burzy cenných papírů Praha](#), zejména větev „Průvodce burzou“.



Ekonomické transformaci zemí ve střední a východní Evropě pomohlo to, že měly od počátku 90. let jasný cíl, stát se součástí Evropské unie. Ta stanovila v tzv. [Kodaňských kritériích \(1993\)](#) podmínky pro vstup do Evropské unie:

- Fungující demokracie
- Fungující tržní ekonomika
- Zakomponování pravidel přijatých Evropskou unií do legislativního systému země.

Přijetí země do Evropské unie je možné považovat za ukončení transformace. Přijetí znamená, že byla splněna Kodaňská kritéria, a ta se vlastně kryjí s tím, co bylo definováno jako základní transformační úloha.

## Další doporučené informační zdroje

Česká Wikipedie, hesla: ekonomický systém, socialismus, kapitalismus, Pražské jaro 1968

[Global Preferences Survey](#) stav neformálních institucí v různých zemích